

ג. המחסנים

(מבנים v—vi ; לוח ה)

(נחפרו בפיקוחו של דן בהט)

שטחי המחסנים משתרעים על החלק הצפוני-מזרחי של מצדה, ממזרח ומדרום לבית-המרחץ. קבוצת-המחסנים מורכבת, למעשה, משני גושים: הגוש הצפוני (v), הקטן, והגוש הדרומי (vi), הגדול. בין שני הגושים, ממערב למזרח, מפריד מסדרון (לוקוס 143). מספרי הלוקוסים של הגוש הצפוני (122—126) ניתנו ממזרח למערב, ואילו מספרי הגוש הדרומי (131—141) — ממערב למזרח. מכל העברים מקיף את מכלול-המחסנים מעין מסדרון-מחסן. גושי-המחסנים נדונו בהרחבה בסקר 1955—1956, אף-על-פי שלמעשה נעשו בו רק שתי חפירות-נסיון קטנות: אחת (a) — בגוש הדרומי (לוקוס 137), והשנייה (b) — בגוש הצפוני (לוקוס 124).

על-סמך חפירות-הנסיון של הסקר, שבהן נתגלו ב-b עקבות של שריפה, עצומה ושבר של כלי-ברזל, וב-a — שברי-כלים ללא כל עקבות-שריפה, הסיקה משלחת-הסקר, שבגוש הצפוני היו מחסני-המזון, ואילו בדרומי — מחסני-הנשק, מסקנה התואמת, לכאורה, את דברי יוסף בן-מתתיהו, לפיהם לא שרפו אנשי המרד את מחסני-המזון.

השקענו מאמצים רבים בחפירת המחסנים ובשחזורם, וכתוצאה מכך גילינו הרבה עובדות חדשות, הן על תכניתם הכוללת של גושי-המחסנים והן על אופיים ותכולתם.

שיטת-השחזור המיוחדת (וראה בראשית הסקירה) נוסתה תחילה — ובעיקר — בגושי-המחסנים. כתוצאה משחזור מוקדם של קבוצת-המחסנים המזרחית של הגוש הדרומי פונה השטח לחפירה סדירה, ובסיומה התנוססו קירות המחסנים עד לגובה של 4 מ', בקירוב. מן הראוי לציין, שגובה זה הוא בערך הגובה המקורי של המחסנים, שכן לשיקום הקירות נזקקנו רק לאבנים שהיו ליד הקירות, ולא הבאנו אבנים מחדרים אחרים.

1. הגוש הדרומי (vi ; לוח ה)

גוש זה מכיל 11 מחסנים מוארכים. אורכם הפנימי הממוצע הוא 27 מ', בקירוב, ורוחבם הפנימי הממוצע — 4 מ'; עובי קירותיהם הוא 0.8 מ'. לכל המחסנים פתח אחד בלבד, הפונה צפונה, לעבר המסדרון הצפוני (לוקוס

143). רוחב הפתח 1.1 מ'. גם הגוש הדרומי תוכנן תחילה לשני אגפים: מזרחי (ממחסן 138 מזרחה) ומערבי (ממחסן 136 מערבה), כאשר מפריד ביניהם מסדרון-מעבר (לוקוס 137). מסדרון זה נמצא מפולש — היינו, ללא מזוזות — לעבר המסדרון הצפוני (לוקוס 143), ואילו בקירו הדרומי היה פתח רחב למדי, שרוחבו 2.4 מ'.

בשלב מאוחר יותר נסתם הפתח הדרומי. בפינתו הדרומית-מערבית של הלוקוס נערכה ב-1956 חפירת-הגסיון הקטנה שבה נתגלו שרידי השריפה הגדולה. שלושת צדי הגוש הדרומי (VI) וצדו המזרחי של הגוש הצפוני (V) מוקפים במסדרון-מעבר, שרוחבו 4 מ'. לא מן הנמנע, שמסדרון זה, שהיה אולי מקורה, שימש גם למגורי שומרים ולאחסון כלים, מכל-מקום בימי המרד (וראה להלן). באמצע המסדרון המזרחי, בערך, בנוי קיר חוצה (W 152). המחלק את המסדרון לקטע דרומי (לוקוס 142) וצפוני (לוקוס 1091), בלי שתהיה אפשרות לעבור מחלק אחד למשנהו.

אשר לזיקה שבין הקיר המזרחי של המסדרון המזרחי ובין הקיר המערבי של חומת-הסוגרים שממזרח לו (לוקוס 1093; וראה הדיון על החומות) — נתגלתה עובדה סטראטיגרפית חשובה: נתברר ללא צל של ספק, שהחומה נבנתה לפני גוש-המחסנים, או, לפחות, לפני המסדרון המזרחי. בעת בניית המסדרון המזרחי נתברר לבונים, שמהלכו הצפוני של קירו המזרחי (W 155) יופרע על-ידי קיר-הסוגר של החומה, ולכן הרסו קטע של קיר הסוגר ובנו במקומו את הקיר המזרחי של המסדרון, החוצה אותו בזווית מתאימה.

בתופעה זו — היינו, של "התנגשות" בין תכניות ה"מסדרונות" החיצוניים של המחסנים ובין מבנים אחרים — נתקלנו גם בגוש הצפוני, מקום שם המסדרון-המחסן המערבי ביותר (לוקוס 126) כמעט "מתנגש" עם הפינה הצפונית-מזרחית של הקיר המזרחי של חצר בית-המרתח (וראה לעיל). התוצאה היתה, שהפתח הצפוני-מזרחי של החצר כמעט יצא מכלל שימוש. בעיות אלה לא באו עדיין על פתרונן המלא, שכן טרם נחפרו כל השטחים החשובים. במזרחו של הגוש הדרומי, לעומת זה, המצב העובדתי ברור לחלוטין, כפי שתואר לעיל. מאחר שאין ספק, שגם החומה וגם המחסנים נבנו בימי הורדוס — ניתן לשער, שעובדות אלה משקפות שלבים שונים שונים ואת התחבטויות הבונים בשעת מהלכה הממושך של הבנייה (וראה פרק-הסיכום, הסעיף על מבני הורדוס).

מכל-מקום, בעקבות שינויים אלה נוצר חלל משולש בין גוש-המחסנים

חפירות מצדה

הדרומי ובין החומה. קודקודו של החלל נמצא בצפון, במקום שנפגשים הקיר המזרחי ומסדרון 142 עם סוגר 1093. במרחב זה (לוקוס 146) נתגלו כלים רבים, שבהם נדון בבואנו לתאר את שרידי המרד שנתגלו במחסנים (לוח ט, 2). בדרך-כלל היו רצפות המחסנים עשויות עפר כבוש. עתים יושר הסלע הטבעי, עתים לא יושר כלל. הקירות טויחו בטיח-בוץ, אולם במקומות רבים נשתמרו שרידי טיח לבן, שאולי כיסה פעם את צדם הפנימי של הקירות. שונה באופיו הוא לוקוס 137 (המעבר המקורי), שרצפתו וקירותיו מטויחים יפה. גם בלוקוס 139 עשויה הרצפה עפר כבוש, אלא שבחלק הדרומי עשוי מצעה ממאות שברי-חרס, ואילו בחלק הצפוני — מאבנים קטנות. ממצא זה חשוב ביותר, שכן שברי-חרס אלה הם ללא ספק משלב-הבנייה הראשון, והשוואת טיפוסיהם של כלי-חרס אלה עם טיפוסיהם של הכלים שנמצאו במחסנים (וראה להלן) מאפשרת לקבוע, איזה מן הכלים הוא מן התקופה ההירודיאנית.

2. הגוש הצפוני (v; לוח ה)

בגוש זה ארבעה מחסנים, שהם קטנים יותר מאלה שבדרום: 3.8×20 מ', בממוצע. במערב (לוקוס 126) ובצפון (לוקוס 121) מקיף אותם "מסדרון", שצורתו כצורת דל"ת. מחסנים אלה (פרט לחפירת-הנסיון של סקר 1955 — 1956 והרחבתה על-ידינו, וכן הפירתנו בחלקים של ה"מסדרון" הצפוני) טרם נחפרו, אף-על-פי שאגפם המערבי כבר שוחזר. אנו תקווה, שבעונה הבאה יעלה בידנו לסיים את המלאכה. עם זאת ניתן לומר כבר עתה, שגם למחסנים אלה — כמוהם כמחסני הגוש הדרומי — היה פתח אחד בלבד, הפונה אל המסדרון החוצץ (לוקוס 143). יוצא מכלל זה פתח אחד, שנתגלה בקטע הצפוני-מזרחי של המחסן המזרחי (לוקוס 122), שדרכו ניתן היה להגיע אל הקטע הצפוני של ה"מסדרון", הוזה, למעשה, עם החומה (וראה הפרק על החומות).

תקופת המרד

הממצאים במחסנים הם, כמובן, מימי המרד, אף-על-פי שניתן להניח — ואף להוכיח — שחלק מן הכלים הם מלפני המרד. להלן נתאר בקצרה את אופי הממצאים בכמה מן המחסנים.

הרחבנו את חפירת-הנסיון של סקר 1955—1956 לאורך הקיר המערבי בכמה מטרים בכיוון צפון. התמונה הכללית שנתקבלה היא זו של שריפה אדירה: נמצאו קורות-עץ וחלקי-תקרה שרופים ואפר רב. לא נתגלו כל שברי-קנקנים או שרידי-כלים אחרים. מתקבל הרושם, שנשרף כאן חומר נוזלי או חומר בתפזורת. רק לאחר סיום החפירות בלוקוס זה אפשר יהיה להסיק מסקנות ברורות יותר.

מחסן 139

למעשה, נמצא מחסן זה ריק לחלוטין, ללא עקבות-שריפה. על הרצפה נמצאו כמה שברי-כרכוב ובסיס של עמוד.

מחסן 140 (לוח ט, 1)

על רצפת המחסן נמצאה כמות גדולה של כלים מנופצים ושפע של קורות וגורי-עץ שרופים. רוב הקנקנים היו ערוכים במצבם המקורי, לאורך הקירות. את מספרם המדויק אפשר יהיה לאמוד רק לאחר שתסתיים מלאכת-הרפאות, אולם כבר עתה ניתן לציין, שהיו שם קרוב למאה קנקנים, ואולי אף יותר. הכלים הם ברובם קנקנים, שמאות כמותם נמצאו בלוקוסים השונים במצדה (וראה להלן), קנקנים שהם מאותם הטיפוסים ובני-הטיפוסים שנתגלו בקומראן II ובפשח'ה II³⁰. הוא הדין לשאר כלי-החרס שנתגלו כאן, כמו, למשל, הצפחות, הפכיות והנרות³¹. הכמות הגדולה של הכלים — כאן ובשאר הלוקוסים — תאפשר לימוד מדוקדק של טיפוסי-המשנה, דבר שיעשה בדין-וחשבון הסופי. עם זאת ניתן לומר כבר עתה, כי למציאותן כאן, בשלב שמלפני שנת 73, נודעת חשיבות רבה לאישוש תארוך הממצאים של קומראן (וראה פרק-הסיכום). מלבד הכמות הגדולה, יחסית, של קורות שרופות, השייכות אולי בחלקן למתקני-אחסנה (מדפים וכיו"ב) או לארגזים, נתגלתה גם כמות גדולה של חבלים שרופים עד מאוד, בקטרים שונים. הקנקנים, לעומת זה, על-פירוב לא היו שרופים.

30. R. de Vaux, *L'Archéologie et les manuscrits de la Mer Morte*, *The Schweich Lectures*, 1959, London 1961, pp. 26 ff.; Pl. XLII

31. ועיין גם: יעקב קפלן, שתי קבוצות של כלי-חרס מן המאה הא' לספה"נ מיפו וסביבתה, פרסומי המוזיאון לעתיקות תל-אביב—יפו, א, תל-אביב—יפו, תשכ"ד.

חפירות מצדה

בקטע הצפוני של המחסן נמצא גם ריכוז גדול של שברי כלי-מתכת שרופים ומותכים. עניין מיוחד מעורר מצבור גדול של כמה עשרות מטבעות משנות ב' וג' למרד, שנתגלה בסמוך לפתח. גיתן לשער, שעובדה זו מעידה על שיטת חלוקת המזון (וראה פרק-הסיכום). על כמה קנקנים נמצאו כתובות עבריות וארמיות בדיו ובפחם, המציינות בעיקר את שמות הבעלים (וראה הפרק על המגילות והכתובות).

מחסן 141

צורתו של מחסן זה כצורת טרפז. צדו הצר של הטרפז פונה כלפי צפון, משום שנבנה בחלל שנותר בין המחסן שממערב לו (לוקוס 140) ובין המסדרון-המחסן שממזרח לו (לוקוס 142). בתוך שכבת-שריפה רבתי שכיסתה חלקים גדולים למדי של המחסן נמצאו כלים רבים.

רוב הכלים שנתגלו בלוקוס זה — שלא כמרבית הקנקנים שנמצאו במחסן 140 — נמנים עם טיפוס מיוחד של אמפורות בעלות שתי ידיות-אוזן מזווות (על-פי-רוב כפולות), המתמשכות מן הצוואר אל הכתף. בסיסן דמוי-פטמה. קבוצה גדולה של כלים מטיפוס זה נתגלתה גם בלוקוס 146 (וראה להלן), ואף בכמה לוקוסים אחרים במצדה. כלים אלה, המשקפים את ניוונו של טיפוס-האמפורות הרודי-הלביסטי בתקופה ההירודיאנית, הכילו נוזלים (שמן או יין), שמשקעיהם השרופים נמצאו בתחתיות הכלים. גם כלים אלה היו בשימוש בימי המרד, כפי שמעידות הכתובות המיוחדות שעליהם (וראה להלן, לוקוס 146). כלים גדולים אלה ודאי הוצאו על-ידי אנשי המרד מן המחסנים³², יחד עם כמה טיפוסים-כלים אחרים.

לוקוס 142

לוקוס זה הוא, כאמור, הזרוע הדרומית-מזרחית של המסדרון הגדול שהקיף

32. עובדה זו עשויה להסביר מדוע לא נתגלה טיפוס-כלים זה בקומראן. יתר-על-כן, יש בכך משום הוכחה חותכת, כי התאריך שהציע דה וו לשכבות קומראן הוא נכון וכי בתקופת הורדוס לא היה המקום מיושב. במלים אחרות: שכבה Ib קודמת, למעשה, למרבית תקופת שלטונו של הורדוס, ואילו שכבה II מתחילה, למעשה, בסופה, או מיד אחריה. עם זאת יש בדמיון הרב שבין רוב הטיפוסים מימי המרד במצדה ובין אלה של קומראן II משום הוכחה נוספת — אם אמנם היה צורך בכך — שאין לאחזר את הרס קומראן למאה הב' או לאחריה.

את גושי-המחסנים. צדו הצפוני חסום, ואין כל אפשרות לעבור בו. לא כן צדו הדרומי, שיש לו קשר עם המסדרון הדרומי. סימנים רבים מעידים, שגם לוקוס זה היה מיושב בימי המרד. מעידות על כך, בין השאר, חוליות-העמודים הרבות שהתגוללו כאן, ביחוד בחלקו הצפוני של הלוקוס. בכמה מן החוליות חקוקים אותם תווי-הסתתים החקוקים בחוליות-העמודים של הדרגה העליונה (וראה לעיל). על הרצפה נתגלו שרידי-שריפה ניכרים, המשתפלים במקומות מסוימים כאילו בשני מפלסים, שעל מהותם המדויקת טרם עמדנו. בחלק הדרומי, סמוך לפני השטח, נתגלו שני מטבעות ביזאנטיים, אשר לגילויים נודעת חשיבות רבה לקביעת זמנו של היישוב הביזאנטי (וראה פרק-הסיכום).

לוקוס 146 (לוח ט, 2)

בלוקוס זה, שאינו אלא החלל שבין לוקוס 142 ובין החומה (לוקוס 1093; וראה לעיל), נמצאה ערימה ענקית של אלפי שברי אמפורות מן הטיפוס שנתגלה בלוקוס 141. הכלים הובאו, כנראה, מלוקוס 141 והושלכו כאן במתכוון. הדבר אולי יתברר כשתסתיים מלאכת-הרפאות. מכל-מקום, אין ספק, שהיו בשימוש בימי המרד, שכן על רבים מהם נמצאו כתובות ארמיות, שמרביתן באו לציין, שבכלים נאצרו תרומות ומעשרות (וראה הפרק על המגילות והכתובות).

בגוש הצפוני טרם חפרנו מחסן שלם. בלוקוס 124 הרחבנו במקצת את חפירת-הנסיון של סקר 1955—1956, אך התמונה הכללית לא נשתנתה: שברים של סירי-בישול, של קנקנים וכו', ללא עקבות-שריפה. כן חפרנו חלק ניכר מן המסדרון הצפוני (לוקוס 121), מקום שם נמצאו שברי-קנקנים רבים. אולם בעיקר התרכזנו בפינה הצפונית של לוקוס 126, בנקודה שבה נפגש לוקוס זה עם לוקוס 121. בפינה זו, מעל השכבה של המחסן עצמו, נתגלתה ערימה עצומה של אפר עליון, ובו כמות גדולה של ממצאים עדינים, ובכללם נרות "אוגוסטיאניים", כלי זכוכית ומתכת, "תלושים" לאטיניים, מטבעות מימי המרד, מטבעות רומיים עם הכתובת "יודיאה קאפטטה" ועוד. כפי שכבר צוין בשעת הדיון בבית-המרחץ, אין כל ספק, שערימה זו נתהוותה בעיקר אחרי תקופת המרד, בשעת פינוי חלקי התנורים וסביבתם.

התמונה הכללית העולה מחפירותינו מפריכה את ההנחה של משלחת-הסקר, לפיה היו באגף הצפוני מחסני-מזון, ואילו בדרומי — מחסני-נשק. לעת-עתה ניתן לומר בוודאות, שקבוצת-המחסנים המזרחית של הגוש הדרומי שימשה אף היא לאחסון מזון, והוא הדין, כנראה, למחסנים הצפוניים. אם אמנם היו כאן מחסני-נשק — אולי היו בקבוצת-המחסנים המערבית של הגוש הדרומי (שטרם נחפרה), או אף מדרום לה.

עקבות-השריפה הרבים שבחלק ממחסני-המזון, ובמיוחד באלה שהכילו שמן ויין, מעידים, כי בחלקם נשרפו. עקבות-שריפה בכמה מן המחסנים אין בהם כדי להפריך את דברי יוסף בן-מתתיהו, לפיהם לא נשרפו מחסני-המזון. שהרי לא מן הנמנע, שדברי יוסף בן-מתתיהו מוסבים על חלק מן המחסנים בלבד, שכן עיקר כוונתו של אלעזר היתה להוכיח לרומאים, שהמורדים לא מתו מחוסר-מזון, והרי השארת מחסן אחד דייה היתה להשיג מטרה זו. בעונה הבאה אנו מתעתדים לחפור מחסנים נוספים בגוש הצפוני ובאגף הדרומי-מערבי, וניתן להניח, שיתוספו פרטים שיהיה בהם כדי להבהיר את החלוקה המדויקת של המחסנים (וראה גם פרק-הסיכום).